

УДК 323.21 (477)

<http://orcid.org/0000-0001-6864-4425>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.580283>

І. О. Поліщук

ДЕФІНІЦІЯ ТА СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА МЕНТАЛЬНІСТЬ»

У статті розглядаються основні теоретичні підходи до поняття «національна ментальність». Автор ставить наступні питання: Чому одні суспільства знаходяться в авангарді розвитку цивілізації, а інші пасуть задніх? Чому одні нації демонструють вагомі успіхи на шляху власної модернізації, а інші виявляються нездатними вийти хоча б на мінімальний рівень ефективності функціонування? Фактор національної ментальності в принципі дає відповідь на ці питання. Робиться висновок, що структура поняття «національна ментальність» (психічний склад нації-етносу) складається з трьох основних елементів: національного характеру, національної свідомості та етнічного підсвідомого.

Ключові слова: національна ментальність, політична культура, національний характер, етнос, концепція, традиція.

И. А. Полищук

ДЕФИНИЦИЯ И СТРУКТУРА ПОНЯТИЯ «НАЦИОНАЛЬНАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ»

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к понятию «национальная ментальность». Автор ставит следующие вопросы: Почему одни общества находятся в авангарде развития цивилизации, а другие отстают? Почему одни нации демонстрируют весомые успехи на пути собственной модернизации, а другие оказываются неспособными выйти хотя бы на минимальный уровень эффективности функционирования? Фактор национальной ментальности в принципе дает ответ на эти вопросы. Делается вывод, что структура понятия «национальная ментальность» (психический склад нации-этноса) состоит из трех основных элементов: национального характера, национального сознания и этнического бессознательного.

Ключевые слова: национальная ментальность, политическая культура, национальный характер, этнос, концепция, традиция.

I. Polischuk

DEFINITIONS AND STRUCTURE OF THE CONCEPT OF «NATIONAL MENTALITY»

In the article the main theoretical approaches to the concept of «national mentality». The author raises the following questions: Why do some societies are in the vanguard of civilization, while others lag behind? Why do some nations show significant progress towards modernizing their own, while others are unable to leave at least a minimum level of efficiency of functioning? Factor national mentality in principle provides an answer to these questions. Use scientific achievements of scientists V. Bebyka V. Kozlova, Y. Bromleya, L. Kubbelya, L. Humilova, H. Kuts. It is emphasized that the first time the concept of «national mentality» is the widest possible use in the works of Levy-Bruhl, who defined the term «pralohichne thinking savages».

The founders of the French «new historical school» L.Fevr and M. Blok borrowed concept called scientific mentality, but offered a different interpretation, understanding the mentality of a psychology of «hot societies» at the stage of civilization. It is concluded that the structure of the concept of «national mentality» (mental-ethnic composition of the nation) consists of three main elements: national character, national identity and ethnic unconscious. The author quotes H. Kuts that Ukrainian mentality characterized by individualism, freedom, rejection of authoritarian principles. These values are definitely correlated with the values of liberalism. On the other hand, there is also some correlation with the principles of conservatism. The author argues that the inherent characteristics retain its influence in the Ukrainian today.

Key words: national mentality, political culture, national character, ethnicity, concept, tradition.

Постановка проблеми. Проблема національної ментальності останнім часом отримала значну актуалізацію через пошук домінуючих чинників суспільства, які визначають магістральний вектор його розвитку. Чому одні суспільства знаходяться в авангарді розвитку цивілізації, а інші пасуть задніх? Чому одні нації демонструють вагомі успіхи на шляху власної модернізації, а інші виявляються нездатними вийти хоча б на мінімальний рівень ефективності функціонування? Ці питання без розгляду ментального чинника виглядають «вічними» та «надто складними», приреченими на схоластичний контекст рефлексії. Для України, яка переживає драматичний період свого розвитку ментальна проблема виступає ключовою. Більше того, на думку Г. Куц, «основною характеристикою сьогочасної культури виступає фрагментарність, що відображається в тій чи іншій мірі в усіх її сферах: економічній, політичній, релігійній, науковій тощо. Сьогодні успіху досягають люди, які вирішують проблеми тут-і-зараз, які співзвучні часові, для яких вічне та стабільне відходить на задній план. Переважає ситуативність та акцент на спонтанних проявах життя» [4, с. 207]. Повертаючись до України, видатна дослідниця, стверджує: «У цілому, для українського менталітету характерні індивідуалізм, волелюбність, відторгнення авторитарного начала. Ці цінності певним чином корелюють з цінностями лібералізму. З іншої сторони, спостерігається також певна кореляція з принципами консерватизму» [3, с. 89]. Ці іманентні характеристики зберігають свій вплив на українське сьогодення.

Аналіз актуальних досліджень. Відштовхуючись від загально прийнятної дефініції категорії «ментальність» та спираючись на науковий доробок теорії етносу, маємо констатувати, що найбільш плідними працями з цієї теми є дослідження В. Бебика В. Козлова, Ю. Бромля, Л. Куббеля, Л. Гумільова, Г. Куц та інших.

Мета статті полягає у тому, щоб дати чітке визначення категорії «національна ментальність» та визначити його структуру.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайно популярна останнім часом категорія «менталітет» («ментальність») уперше знаходить якнайширше використання у працях Леві-Брюля, який визначав цим терміном «пралогічне мислення дикунів». Засновники французької «нової історичної школи» Л. Февр і М. Блок запозичили поняття менталітету у названого вченого, але при цьому запропонували дещо іншу інтерпретацію, розуміючи ментальність як колективну психологію «гарячих суспільств» на стадії цивілізації. Останнє визначення певною мірою отримало подальший розвиток у модерних тлумаченнях поняття «менталітет». Хоча треба зазначити, що принаймні у вітчизняному суспільствознавстві на сьогоднішній день утворилася ціла палітра оригінальних інтерпретацій даної категорії, що обумовлює необхідність розробки власної дефініції, яка б, проте, узгоджувалася із загально прийнятими світовими «стандартами».

Для ілюстрації зазначеного розмаїття визначень цікавого для нас поняття наведемо кілька з них. Н. Корнієнко висловлює думку, що ментальність є «весь устрій життя, його національних цінностей, матеріальної і духовної культури, ступінь відчуття особистої свободи й незалежності, природні (чи антиприродні) умови існування та багато інших чинників» [2, с. 3]. В. Храмова в унісон Л. Февру і М. Блоку тлумачить ментальність як «спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення» [9, с. 4]. В. Васільєв пише, що менталітет «можна визначити одночасно як душу, серце і розум народу» [1, с. 51].

О. Фільц, О. Невелюк пропонують «термінологічно однозначне визначення, згідно якого ментальність розглядається як спосіб аперцепції (сприймання) і інтерпретації (розуміння) себе і (або) зовнішнього світу» [8, с. 233]. Погоджується з таким визначенням О. Рудакевич, зазначивши, що національний менталітет – «специфічний спосіб сприйняття (аперцепції) і розуміння (інтерпретації) етносом свого внутрішнього світу та зовнішніх обставин» [6, с. 26]. В енциклопедичному словнику з політології знаходимо трактування менталітету як «сукупності та специфічної форми організації, своєрідного складу різноманітних психічних властивостей і якостей, особливостей та проявів» [5, с. 174]. Інший словник, з сучасної західної філософії, містить визначення менталітету як «глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості, включаючи й безсвідоме, що характеризується сукупністю соціальних настанов та нахилів до дій, мисленням та відчуттям, певним сприйняттям світ» [7, с. 176].

Остання дефініція, на мій погляд, є найбільш точною і прийнятною, адже віддзеркалює змістовну сутність та універсальну глобальність поняття «менталітет».

Розглядаючи термін «національна ментальність», треба вказати на існуючу в науковій літературі невизначеність, а інколи некоректність у застосуванні цього словосполучення. Часто-густо в якості синонімів даної категорії використовуються такі поняття, як «національний характер», «національна вдача», «національна свідомість», «дух нації», «душа народу» і навіть «емоційність» [див.: 9, с. 8; 1, с. 51].

Між тим, як справедливо зауважують О. Фільц та О. Невелюк, поміж категоріями «національний менталітет», «національний характер», «національна свідомість» мусить існувати певна субординація. Метафізичне забарвлення понять «душа народу», «дух нації», ненауковість терміну «національна вдача», наочна сенсова невідповідність терміну «емоційність» свідчать про неможливість їхнього використання у науковому аналізі.

Національна ментальність формується під впливом багатьох різноманітних факторів, серед яких культурно-історичний, природно-кліматичний, геополітичний, соціологічний, політичний та ін. У свою чергу національна ментальність сама по собі виступає важливим чинником усталення суспільної свідомості та джерелом культурно-історичної, політичної динаміки тієї чи іншої нації. Початок формування національної ментальності відбувається вже на ранній стадії етногенезу. Саме у цей час виникає певне ментальне ядро-підойма, яке зберігається на протязі усієї історії етносу. Цьому сприяє відносна незмінність географічного, геополітичного, біологічного факторів. Але «рухливість» культурно-історичного, соціологічного і особливо політичного чинників спричиняє іноді суттєві модифікації, деформації ментальних настанов конкретного етносу. Проте, як зазначає В. Храмова, «через зв'язок часів зберігається певний психоповедінковий інваріант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Він дає змогу народові зберегти собітотожність у всіх історичних перипетіях, пронести через всі «малі Апокаліпсиси» історії етнічну самосвідомість як, мабуть, єдину обов'язкову ознаку етносу» [2, с. 8].

За умов первісного формування етнічної психіки особливу роль відіграє колективне етнічне підсвідоме. К. Юнг зазначав, що воно виникає із залишків та прослідків сумісних переживань етногрупи як певні неусвідомлювані реакції на постійно відтворювані специфічні умови її існування. Виражаються дані реакції у характерних, притаманних лише тому чи іншому етносові універсальних праобразів, праформах, що підсвідомо детермінують поведінку і мислення кожного його представника. К. Юнг називає їх «архетипами», які є суть типові, регулярно відтворювані способи розуміння. Архетипи уособлюють загальні образи, у котрих – традиції, символи, поведінка та доля багатьох генерацій етносу. Надіндивідуальні, надсвідомі явища – «архетипи» К. Юнга, «колективні уявлення» Е. Дюркгейма, засвоєні суб'єктом як членом національної (соціальної) групи

типові щодо цієї спільноти взірці поведінки, вплив котрих їм не усвідомлюється і не контролюється.

Якщо згадати типологізацію поведінки М. Вебера, то це саме та «традиційна поведінка», що диктується звичками, звичаями, віруваннями, які стали другою натурою. Суб'єкт вчиняє за традицією, йому немає потреби ані ставити перед собою мету, ані визначати цінності, ані випробувати емоційне збудження – він просто підкоряється вкоріненим у ньому за тривалу практику рефлексам.

Американські антропологи Ф. Боас та Б. Малиновський, розглядаючи процес соціалізації індивідів через механізм інкультурації, підкреслюють, що автоматичне сприйняття культури індивідом відбувається саме на підсвідомому рівні. Це забезпечує перманентну стабільність та еволюційний характер розвитку соціуму, політичної системи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, поняття «національна ментальність» належить до числа глобальних психологічних універсалій, що охоплюють усі базові психічні процеси та характеристики індивіда – члена національної спільноти, нації в цілому. національна ментальність структурується із таких взаємопов'язаних та перехрещуваних компонентів, як національний характер, національна свідомість та етнічне підсвідоме (безсвідоме). Національна ментальність є за своїм змістом формуючою підоймою політичної культури, котра у свою чергу виступає певним відтворенням національного менталітету у політичній сфері функціонування соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васільєв В. Деякі роздуми з приводу терміну «менталітет» / В. Васільєв // Розбудова держави. — 1993. — № 11. — С. 50—53.
2. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність: проекція в сучасне / Н. Корнієнко // Слово і час. — 1991. — № 7. — С. 3—9.
3. Куц Г. М. Перипетії формування політичного режиму в пострадянській Україні: досвід Майданів / Г. М. Куц // Сучасне суспільство : політичні науки : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. — Харків : ФОП Петров В. В., 2014. — Вип. 1 (5). — 168 с. — С. 82—94.

4. Куц Г. М. Стратегіми «розуміння» і «пояснення» в політичних науках: евристичність методологічної інтеграції / Г. М. Куц // Нова парадигма : Журнал наук. праць / гол. ред. В. П. Бех. — Вип. 65. — Ч. 2. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. — 333 с. — С. 206—212.
5. Политология: Энциклопедический словарь / [общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов]. — М. : Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. — 431 с.
6. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації / О. Рудакевич // Розбудова держави. — 1995. — № 10. — С. 26—30.
7. Современная западная философия : Словарь. — М. : Политиздат, 1991. — 414 с.
8. Україна і Росія в контексті європейських цінностей // Політична думка. — 1993. — № 1. — С. 38—39.
9. Хамітов Н. Українська ментальність: постімперське та постіндустріальне буття / Н. Хамітов // Розбудова держави. — 1995. — № 10. — С. 31—33.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2017